

УДК 81'272:94(477)
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2023-90-1>

ПРИНЦИП НАСТУПНОСТІ В ДЕРЖАВНІЙ МОВНІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Баракатова Н. А.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри філології та мовної комунікації
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»
просп. Дмитра Яворницького, 19, Дніпро, Україна
orcid.org/0000-0002-7433-288X
Barakatova.N.A@nmu.one*

Ключові слова: *статусне планування мови, державна мова, мовнополітична галузь України, мовне законодавство, мовне будівництво.*

Розбудова суверенної держави в усі часи передбачала визначення офіційного статусу мови як обов'язкового націє- і державотворчого чинника. Становлення й відновлення незалежної Української держави дозволяє говорити про послідовність її кроків у впровадженні певних аспектів статусного планування мови. Період Української революції (1917–1921 рр.) характеризувався ухваленням чималої кількості законів та підзаконних актів, що визначили державний характер української мови. Особливості подальшої реалізації державної мовної політики аж до сучасного моменту засвідчують низку спільних кроків, які здійснювала Українська держава на різних етапах свого існування для зміцнення позицій української мови в офіційно-урядовому просторі.

Насамперед вимога володіння українською мовою на належному рівні для виконання представницьких функцій в органах влади висувалася як у часи Центральної Ради, Гетьманату, УНР (і ЗУНР), так і на початку українізації в радянській республіці, і особливо після відновлення незалежності в 1991 році. Документальним підтвердженням таких умінь на початку ХХ ст. була посвідка, на початку ХХІ – довідка атестаційної комісії уповноважених закладів вищої освіти, а нині – сертифікат міжнародного зразка від Національної комісії зі стандартів української мови, що прописано в Законі України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

Досягти належного рівня практичних навичок опанування мови в часи української державності початку ХХ ст. можна було, закінчивши відповідні курси для службовців. Чинне нині мовне законодавство також передбачає організацію безкоштовних курсів з вивчення української мови для всіх охочих. І зрештою, інституція мовних інспекторів, які діяли в часи українізації, а також були запроєктовані в першому варіанті нинішнього закону про мову, є ще одним спільним моментом, який засвідчує реалізацію принципу наступності.

Спадкоємність у здійсненні означених кроків Української держави для зміцнення позицій державної мови як засобу суспільно-урядової комунікації засвідчує їхню беззаперечну ефективність, а отже, дієвість принципу наступності в державній мовній політиці України.

CONTINUITY PRINCIPLE IN THE STATE LANGUAGE POLICY IN UKRAINE: HISTORICAL ASPECT

Barakatova N. A.

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Philology and Language Communication
Dnipro University of Technology
Dmytro Yavornytskyi Ave., 19, Dnipro, Ukraine
orcid.org/0000-0002-7433-288X
Barakatova.N.A@nmu.one*

Key words: *status planning of language, state language, language and political sphere in Ukraine, language legislation, language building.*

The development of a sovereign state at all times has involved determining the official status of the language as a mandatory nation- and state-building factor. The formation and restoration of the independent Ukrainian state allows us to speak of the sequence of its steps in implementing certain aspects of language status planning. The period of the Ukrainian Revolution (1917–1921) was characterized by the adoption of a large number of laws and bylaws that defined the state character of the Ukrainian language. The peculiarities of the further implementation of the state language policy up to the present day are evidenced by a number of joint steps taken by the Ukrainian state at different stages of its existence to strengthen the position of the Ukrainian language in the official governmental space.

First of all, the requirement to have an adequate level of Ukrainian language proficiency to perform representative functions in government was put forward both during the Central Rada, the Hetmanate, the Ukrainian People's Republic (UPR) and the Western Ukrainian People's Republic (WUPR), and at the beginning of Ukrainianization in the Soviet republic, and especially after the restoration of independence in 1991. The documentary evidence of such skills in the early twentieth century was a certificate, in the early twenty-first century – a certificate of the attestation commission of authorized higher education institutions, and now – an international certificate from the National Commission for Ukrainian Language Standards, as prescribed by the Law of Ukraine "On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language."

At the time of Ukrainian statehood in the early twentieth century, it was possible to achieve an adequate level of practical language skills by completing appropriate courses for government employees. The current language legislation also provides for the organization of free Ukrainian language courses for everyone. Finally, the institution of language inspectors, which operated during the period of Ukrainization and was also proposed in the first version of the current language law, is another common point that demonstrates the implementation of the principle of continuity.

The continuity in the implementation of these steps by the Ukrainian state to strengthen the position of the state language as a means of public and governmental communication demonstrates their undeniable effectiveness, and thus the effectiveness of the principle of continuity in the state language policy of Ukraine.

Взаємозв'язок між мовою і суспільством є давновідомим і доведеним фактом: зміни мовної реальності послідовно зумовлені соціальними перетвореннями. Історичний досвід України різних періодів лише підтверджує аксіому про суспільний характер мови як явища, розвиток якого не може бути автономним від розвитку соціуму і країни загалом, особливо якщо йдеться про державний статус мови та її роль у публічному просторі країни.

Постановка проблеми. Питання мови і мовної політики держави набуває особливої ваги для молодих суверенітетів, яким вирізнялися на початку ХХ ст. державні утворення на території нинішньої материкової України. Масштабний соціальний рух кінця минулого сторіччя призвів водночас не лише до еволюційних змін у мові, але й у цілому до утворення повноцінної незалежної Української держави, яка упродовж останніх 30-ти років здійснювала певні кроки в мовнополітичному напрямку з метою утвердження державного статусу української мови.

Будучи невід'ємним атрибутом національної політики, мовна політика у своєму спрямуванні й формах упровадження безпосередньо впливає на суспільно-політичний лад країни та відносини в соціумі між різними етносами, формує національну ідентичність громадян, зрештою є важливим чинником національної безпеки держави. Визначення нормативно-правових питань, пов'язаних насамперед із статусним плануванням мови, неодноразово ставали об'єктом наукового вивчення, особливо зважаючи на інтердисциплінарний характер поняття державної мовної політики (далі – ДМП). Загальне розуміння ДМП, її принципів і механізмів, історія формування й удосконалення досліджувалися як фахівцями з державного управління (Н. Нижник, П. Надолішній, О. Куць, І. Лопушинський, І. Плотницька, Ю. Куц, О. Сергеева), так і юриспруденції (В. Колісник, Т. Ковальова, Т. Кононенко, М. Стріха тощо), соціолінгвістики (Л. Масенко, Б. Ажнюк, Г. Півторак, О. Тараненко, Ю. Прадід та ін.), а також інших наукових галузей знань (А. Колодій, М. Губогло, І. Курас, А. Леонова та ін.).

Однак наукове осмислення шляхів реалізації законодавчого забезпечення ДМП України в контексті певної історичної епохи стало предметом комплексного наукового вивчення в працях Д. С. Абрамової, яка серед іншого аналізувала еволюцію мовнополітичної діяльності України, починаючи від державних утворень, які проголошували свою незалежність на території нинішньої України, до 10-х років ХХІ ст. включно [1], та О. М. Данилевської, котра всю свою увагу зосередила на з'ясуванні специфіки реалізації мовної політики Центральної Ради, Гетьманату,

Директорії УНР [2]. Проте питання наступності в галузі мовної політики, яке б засвідчувало послідовність і спадковість підходів до розуміння ролі і місця української мови в розбудові незалежної Української держави незалежно від тривалості її існування, ще не було предметом окремого наукового вивчення.

Мета статті полягає в доведенні принципу наступності в мовнополітичній галузі часів здобуття й відновлення незалежності України.

Для реалізації цієї мети передбачено розв'язати такі **завдання**: а) простежити особливості реалізації ДМП України від часів Центральної Ради, Гетьманату та Директорії УНР до сучасності; б) виявити закономірності забезпечення принципу наступності в мовнополітичній діяльності Української держави; в) довести ефективність основних кроків для зміцнення статусу української мови як державної в офіційно-урядовому просторі.

Предмет і об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження в роботі стала ДМП України в історичному аспекті, а **предметом** – наступність реалізації кроків статусного планування української мови як засобу суспільно-урядової комунікації в Україні ХХ–ХХІ століття.

Політичні еліти України в усі часи приділяли значну увагу кільком аспектам ДМП, зокрема в освітньому й культурному просторі, державному апараті, книговидавні, армії, торгівлі тощо, які належать до статусних питань мови. Не обходили увагою також і питань корпусу мови, а саме розгортання мовознавчих досліджень, створення й уніфікації терміносистем, унормування й кодифікації мовних явищ. Проте потужний поштовх для подальшої модернізації корпусу мови дає, як свідчить історія, нормалізація ситуації саме в плані статусу мови, тому основну увагу нашої розвідки зосереджено на ролі української мови як способу державно-урядової комунікації.

Аналіз наукових джерел дає підстави говорити про низку управлінських рішень, які засвідчують спадковий характер заходів реалізації ДМП України на різних етапах її існування. Зміцнення ролі української мови як засобу офіційної комунікації з громадянами відбувалося, на нашу думку, насамперед завдяки належному володінню нею посадовими особами, які діяли від імені держави, що вимагало підтвердження наданими ними відповідними документи. По-друге, набути таких знань і покращити навички практичного застосування норм української мови пропонувалося через низку мовних курсів. І нарешті, передбачалася робота певних інституцій, призначених для здійснення контролю за дотриманням цих вимог.

Уже період перших визвольних змагань України 1917–1921 років, коли українці вперше у ХХ сторіччі створили незалежну національну

державу, яка мала кілька форм, засвідчив прагнення політичної еліти країни закріпити державний статус української мови і надати їй виключної ролі для офіційної комунікації. Зокрема **12 березня 1917 року** Центральна Рада ухвалила рішення, що мовою звернення першого українського парламенту до публічності має бути українська. **24 березня 1918 року** було прийнято закон «Про запровадження української мови у банківській і торговій сфері», у якому п. 3 затверджував виключний статус української мови як мови діловодства і бізнесу, що можна вважати початком українського законодавства про мову зокрема й широкої українізації загалом. За добу до того українську оголосили мовою діловодства УНР.

У першому пункті мовного закону, ухваленого Радою Народних Міністрів 1 січня 1919 року, зазначалося, що державною мовою в УНР є українська мова, а тому саме вона є обов'язковою для вживання в армії, на флоті та в усіх урядових і загальних громадських установах. Водночас приватні особи могли звертатися до цих установ їхньою рідною мовою. 3 січня 1919 року Директорія видала закон про державну українську мову в УНР та про обов'язкове вживання української мови у діловодстві Української академії наук. Таким чином, уже в перших актах законотворення в мовній галузі було окреслено сферу застосування української мови як державної – офіційно-громадське середовище, тоді як приватного спілкування це не стосувалося.

Зауважимо, що 100 років по тому, а саме 16 липня 2019 року, набув чинності Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», ст. 2 якого визнає панування української мови як державної в публічному просторі, натомість він не має впливу на приватну й релігійну сфери життя громадян сучасної незалежної України [6].

15 лютого 1919 року Українська Національна Рада прийняла нормативно-правовий акт під назвою «Про уживання української мови у внутрішнім і зовнішнім урядуванні державних властей і урядів, публічних інституцій і державних підприємств на Західній області УНР» [10], першим параграфом якої передбачалося, що на Західній області УНР державною мовою буде українська, тобто її функціонування в державних органах (і не лише владних) є обов'язковим. Утвердження такого статусу української мови в ЗУНР як багатонаціональній державі мало важливе значення для її подальшого розвитку і засвідчувало надзвичайну її вагу як чинника державотворення. Зауважимо, що цей законодавчий акт набував чинності, згідно з його четвертим параграфом, від моменту «оповіщення» [10, с. 105–106]. Наступним кроком законодавчого регулювання механізмів застосу-

вання української мови в роботі представників органів влади ЗУНР стало «Розпорядження для урядовців у державній адміністративній службі» від 18 березня 1919 року, яким Державне секретарство внутрішніх справ висувало низку спеціальних вимог до посадовців державної служби, найважливішою серед яких було належне володіння усним і писемним варіантом офіційної мови, вміння «поправно читати й писати, знати канцелярську маніпуляцію» [цит. за: 9].

Власне Центральна Рада, як підкреслює В. Даниленко, започаткувала сам термін "українізація", який в офіційних радянських документах почав уживатися з вересня 1920 р. [3]. Упровадженний насамперед з метою залучення до керівництва в регіональних органах влади представників корінного населення цих територій, процес коренізації (який, до речі, саме в Україні набув надзвичайної потужності, через що виник навіть окремий термін на його позначення – «українізація») став значним поштовхом для національно-культурного відродження, а отже, й розвитку мови та посилення її позицій.

Попри те що українізація була не метою, а лише засобом зміцнити більшовицьку владу, яка на початку свого існування декларувала прагнення комунікувати з місцевим населенням його рідною мовою – в Україні українською, Білорусії – білоруською тощо, надаючи для цього їм офіційного статусу, вона слугувала посиленню панівної позиції української мови, яка протягом 1923–1932 років стрімко розвивалася й поширювалася не лише на урядову сферу, але й загалом на всю публічну (освіту, культуру, науку, торгівлю).

Так, уже 1923 року Народний комісаріат освіти відкрив мовні курси для урядовців. Хто володів українською тільки на початковому рівні, мав відвідувати тримісячні курси, а хто взагалі її не знав – дев'ятимісячні, наприкінці навчання на яких слухачі склали іспит. Водночас були передбачені певні санкції: заборонялося брати на роботу в органи влади людей, які не володіють досконало українською. Тим, хто вже працює у владних структурах, був установлений термін в один рік (до 1 серпня 1924 року), після закінчення якого той, хто не опанує українську мову, мав бути звільнений.

Сьогодні Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», який набув чинності в липні 2021 року, передбачає діяльність «мережі державних, комунальних курсів з вивчення державної мови громадянами України, іноземцями та особами без громадянства» [6], хоча до сьогодні, на жаль, ця норма не реалізована.

Крім того, на початку кампанії з коренізації в Україні запровадили інститут інспекторів з українізації, яким надали повноваження без попередження з'являтися з перевіркою до будь-якої

державної установи для з'ясування, чи здійснюється діловодство українською, чи спілкуються працівники нею. Вивчаючи цей феномен тогочасного політичного життя, С. Цалик наводить такий історичний факт: один з мовних інспекторів доповідав, що, інкогніто завітавши до якоїсь установи, виявив, що там усі чиновники говорили по-російськи. І лише збагнувши, що мають справу з інспектором, швиденько перейшли на українську [11].

Нині, згідно з част. 2 ст. 49 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», Уповноважений із захисту державної мови «забезпечує моніторинг виконання законодавства про державну мову, державних цільових програм забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної» [6]. Крім того, «Уповноважений здійснює свої повноваження безпосередньо. Для забезпечення виконання повноважень Уповноважений призначає представників. Представник Уповноваженого є працівником секретаріату Уповноваженого і здійснює повноваження, визначені цим Законом», про що йдеться в част. 6 цієї ж статті [там само]. На жаль, у другому читанні з цього законодавчого акту було вилучено норму про роботу мовних інспекторів і загалом усунуто ці посади з переліку нововведень Закону, хоча, як свідчить історія України і закордонний досвід мовнополітичної практики, їхня роль як контролерів за дотриманням вимог законодавства є неоціненною.

У разі ухиляння посадовцями від виконання норм Закону Уповноважений зобов'язаний скласти Акт про виявлення правопорушення з вимогою усунути його протягом 30 днів. Якщо ж порушення повторяться протягом року – складають Протокол, у якому зазначають і про перше, і про наступні ситуації ухилу від Закону. Також Законом передбачено накладання штрафних санкції в розмірі 200-400 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, що має бути сплачено протягом 15 днів. У разі несплати суми штрафу передбачено стягнути іншим способом відповідно до законодавства [6].

У березні 1927 р. Всеукраїнська центральна комісія з українізації встановлювала, що всі державні установи й підприємства можуть приймати на службу людей, що мають посвідку про знання української мови за 1-ю чи 2-ю категоріями за підписом голови комісії з українізації установи, де ця особа складала іспит, й офіційного представника органів освіти. Ці правила, за свідченнями дослідника М. С. Пасічника, не стосувалися при прийнятті на службу: а) осіб, коли їхня праця не стосується діловодства, а також обслуговуючого персоналу; б) осіб, запрошених на постійну працю, за умови, що вони вивчать українську мову [7].

Встановлювалося, що для осіб, які не мають посвідок про знання української мови і бажають отримати

посади в установах УРСР, організовувалися спеціальні кваліфікаційні комісії, які за певну плату перевіряли б знання української мови. Учні вищих та професійних шкіл, робітничих факультетів, технікумів, що склали іспити з української мови при своїх школах і мають відповідні посвідки, при прийомі на службу в державні установи і на підприємства заново не складають іспиту з української мови.

Аналогічна вимога містилася в положеннях ст. 25 Закону України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII «Про державну службу» [5], де зазначалося, що особа, яка бажає взяти участь у конкурсі, зокрема має подати посвідчення атестації щодо вільного володіння державною мовою. З метою визначення механізму проведення атестації осіб, які претендують на вступ на державну службу, щодо вільного володіння державною мовою та отримання відповідного посвідчення постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2017 р. № 301 «Про організацію проведення атестації осіб, які претендують на вступ на державну службу, щодо вільного володіння державною мовою» затверджено відповідний Порядок [8].

25 вересня 2019 року набрав чинності Закон України від 19 вересня 2019 року № 117-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо перезавантаження влади» [4], відповідно до норм якого переможець конкурсу має надати копії документів, що підтверджують рівень вільного володіння державною мовою. У зв'язку з тим, що норми Постанови не відповідали нормам Закону про перезавантаження влади, з 25 жовтня 2019 року припинили роботу атестаційні комісії уповноважених закладів вищої освіти.

Цю юридичну лаку було ліквідовано з набуттям чинності мовного закону України, розділ VII якого засвідчував появу нової для нашої держави інституції – Національної комісії зі стандартів державної мови, необхідність котрої окреслювалася ст. 43 част. 2: «Завданням Комісії є збереження та розвиток державної мови через встановлення стандартів державної мови і методів перевіряння рівня володіння державною мовою, необхідного для набуття громадянства чи зайняття визначених законами посад» [6]. Рівень володіння державною мовою, згідно зі ст. 48 означеного Закону [там само], підтверджує державний сертифікат про рівень володіння мовою, що засвідчує його за шкалою, встановленою мовним законом, яка розроблена з урахуванням рекомендацій Ради Європи з мовної освіти (CEFR). Шкала рівнів володіння державною мовою визначає три загальні рівні навичок: початковий рівень А, середній рівень В та рівень вільного володіння мовою С.

Висновки і перспективи подальших розробок. Мовнополітична діяльність Центральної Ради, Гетьманату та Директорії УНР, попри короткі терміни їх

існування на історичній арені, заклала міцні законодавчі підвалини утвердження і функціонування української мови як державної. Окремі кроки в цьому напрямку було здійснено навіть під час радянського режиму, хоча вони стосувалися виключно початкового етапу так званої українізації, однак і вони засвідчили спадковий характер певних управлінських рішень. Важливість належного володіння державною мовою посадовими особами різних рівнів, сприяння оволодіння нею публічними службовцями (а також усіма охочими) через мережу державних і комунальних курсів з вивчення української мови, сертифікація рівнів знайомості мови за міжнародними стандартами, а також належний контроль за дотриманням мовного законодавства стали тими моментами, які засвідчили наступність у дотриманні мовнополітичних рішень вже на сучасному історичному етапі існування незалежної України і знайшли своє законодавче втілення в нині чинному Законі України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», закріпивши (і зміцнивши) тим самим статус української мови як державної в офіційно-урядовому просторі нашої країни.

З'ясування закономірностей реалізації принципу наступності в ДМП України в освітньому, культурному, бізнес-просторі тощо відкриває широкі перспективи подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамова, Д. С. Законодавче забезпечення державної мовної політики в Україні: теоретико-історичний аспект : автореф. дис. ... к. держ. упр. : 25.00.01 – теорія та історія державного управління. Львів. 2017. 20 с.
2. Данилевська, О. М. Мова в революції та революція в мові: мовна політика Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР. Київ. 2009. 176 с.
3. Даниленко, В. М. До витоків політики «українізації». Україна ХХ ст.: Культура, ідеологія, політика. Редкол.: В. М. Даниленко (відп. ред.), С. І. Білокінь, Г. В. Касьянов, В. О. Колпакова, Ю. О. Курносів, В. С. Чижко. Київ. 1993. С. 53–67.
4. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо перезавантаження влади» № 117-ІХ від 19 вересня 2019 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2020. № 27.
5. Закон України «Про державну службу» № 889-VIII від 10 грудня 2015 року. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 4.
6. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» № 2704-VIII від 25 квітня 2019 р. *Голос України*. № 90 (7096). 16 травня 2019.
7. Пасічник, М. С. Історія України: державницькі процеси, розвиток культури та політичні перспективи : навч. посібник. Київ : «Знання». 2006. 735 с.
8. «Про організацію проведення агестації осіб, які претендують на вступ на державну службу, щодо вільного володіння державною мовою». Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2017 р. № 301. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/301-2017-p#Text>
9. Тищик, Б. Й. Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права. Львів : Триада плюс. 2004. 392 с.
10. Хрестоматія з історії держави і права України. У двох томах. Том 2. Лютий 1917–1996 роки / за ред. В.Д. Гончаренка. Київ : Ін Юре. 2000. 728 с.
11. Цалик, С. Блог історика: 1923 рік. Парадокси першої українізації. URL: <https://svitoch.in.ua/1138-paradoksy-pershoyi-ukrayinizatsiyi.html>

REFERENCES

1. Abramova D. S. (2017). *Zakonodavche zabezpechennia derzhavnoi movnoi polityky v Ukraini: teoretyko-istorychnyi aspekt : avtoref. dys. ... k. derzh. upr. : 25.00.01 – teoriia ta istoriia derzhavnoho upravlinnia*. Lviv, Ukrain.
2. Danylevska, O. M. (2009). *Mova v revoliutsii ta revoliutsiia v movi: movna polityka Tsentralnoi Rady, Hetmanatu, Dyrektorii UNR*. Kyiv : N.p. 176 s.
3. Danylenko V. M. (1993). *Do vytokiv polityky "ukrainizatsii". Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka (59–65)*. V. M. Danylenko (red.). Kyiv : N.p.
4. «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo perezavantazhennia vlady» (Zakon Ukrainy). № 117-ІKh (2019). *Vidomosti Verkhovnoi Rady (27)*.
5. «Pro derzhavnu sluzhbu» (Zakon Ukrainy). № 889-VIII (2015). *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 4.
6. «Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi» (Zakon Ukrainy). № 2704-VIII (2019). *Holos Ukrainy (90 (7096))*.
7. Pasichnyk M. S. (2006). *Istoriia Ukrainy: derzhavnyi protsesy, rozvytok kultury ta politychni perspektyvy : navch. posibnyk*. Kyiv : Znanni.
8. «Pro orhanizatsiiu provedennia atestatsii osob, yaki pretenduiut na vstup na derzhavnu sluzhbu, shchodo vilnoho volodinnia derzhavnoiu movoiu». *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 301 (2017)*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/301-2017-p#Text>
9. Tyshchuk B. I. (2004). *Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika (1918–1923). Istoriia derzhavy i prava*. Lviv : Triada plus.
10. *Khrestomatiia z istorii derzhavy i prava Ukrainy. U dvokh tomakh. Tom 2. Liutyi 1917–1996 roky (2000)*. V.D. Honcharenko (red.). Kyiv : In Yure.
11. *Tsalyk S. Blohistoryka: 1923 rik. Paradoksy pershoi ukrainizatsii*. Retrieved from: <https://svitoch.in.ua/1138-paradoksy-pershoyi-ukrayinizatsiyi.html>